

SOSYOLOGLARIMIZ VE TARİHİ GERÇEKLER ÖNÜNDE PRENS SABAHATTİN *

Oya Okam

Türkiye’de sosyolojinin ortaya çıkışında adı geçen, Batı kaynaklı iki ekolden (Comte-Durkheim, Le Play) birinin (Le Play) temsilcisi olarak tanıtılan Prens Sabahattin’in sosyologlar ve tarihçiler açısından farklı yaklaşımlarla ele alınışı bu yazının konusu olacaktır.

O’nun yaşadığı yıllar yakın tarihimizin önemli aşamalarını kapsamaktadır. Bu durum onun, sosyolojik platformda ele alındığı gibi, siyasi tarihçilerin araştırmalarında da adının geçmesine neden olmuştur. Bu noktadan hareketle, Prens Sabahattin’in günümüze değin yapılan çalışmalarda tanıtılan biçimiyle iki farklı disiplin açılarından yeniden ele alınarak tartışılması, daha gerçekçi bir tablo çizebilme kaygısı bizi bu çalışmayı yapmaya yöneltmiştir.

Sunulan gerçekleri, tarih önünde sınamak, daha tutarlı bilgiler elde edebilme açısından yararlı olacaktır inancındayız.

I. Sosyologlarımıza göre Prens Sabahattin

Bilindiği gibi, 16. yy. ortalarında, bir dünya imparatorluğu niteliği kazanan Osmanlı, Doğu-Batı ilişkilerini, Doğu lehine denetleme görevini üstlenmiş, bu ilişkiyi düzenleyebildiği oranda tarih sahnesinde varolabilmiştir.

* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmış aynı adlı çalışmanın özetidir.

Batı, Doğu ile ilişkilerinde önemli bir engel olarak gördüğü Osmanlı'yı aşarak yeni gelir kaynakları elde etmek amacıyla, farklı yollar ararken bulduğu zenginliği aktarmaya devam ederek gelişirken; Osmanlı gelir kaynaklarından yoksun kaldığı gibi, ilişkileri denetleyemez duruma düşmüştür. Bu gelişmeler bir takım iç çatışmalara, dolayısıyla bunalıma yol açmıştır.

Artık denge Batı lehine dönmüş ve Osmanlı gerilemeye başlamıştır. Bu dönemde aydınlar için gündemin en önemli konusu çözümlenmeye çalışılan konulardır.

Toplumsal yapıdaki hızlı değişimler dolayısıyla, Batı da bir takım problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 19. yy.'da dönemin toplumsal sorunlarını çözmek ve kurulan yeni düzeni bilim yoluyla açıklama kaygısı içindeki Batı dünyası, tüm toplumlar için geçerli gelişim çizgisi ve modelleri gerçekleştirme yolundadır. Toplumların tıpkı doğa olayları gibi kesin yasaları olduğu savıyla ortaya çıkan sosyoloji, bu amaçla doğar.

Söz konusu dönemde, yaşamlarını Avrupa'da sürdürmekte olan Osmanlı aydınları, bu genç bilimle tanışacaklar; aktarma bilgilerin ışığında, modeller oluşturarak, çözüm önerileri geliştireceklerdir. Öyle ki; Batı'da Comte-Durkheim ve Le Play ekolleri çerçevesinde gelişmeye başlayan sosyoloji, bizde de Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin çizgisiyle günümüze kadar gelecektir.

Fakat, gerek sosyolojide gerekse siyasal alanda birbirlerine karşıt olmalarıyla tanınan bu iki isimden Ziya Gökalp, iktidar kadrolarına yakın olması nedeniyle ön planda tutulacak, Prens Sabahattin ise ancak ölümünden sonra ele alınıp, sosyoloji gündeminde yer alacak, hatta ön plana çıkarılacaktır.

Özetlemeye çalıştığımız bu çerçevede içerisinde, Prens Sabahattin, hem «sosyoloji», hem de «siyasi tarih» çalışmalarının konusudur. Ancak, bu iki ayrı disiplinin Prens Sabahattin hakkındaki hükümleri acaba örtüşmekte midir? Bu sorunun cevaplanması, sosyologlarımız ile siyasi tarihçilerimizin değerlendirmelerini karşılaştırmakla mümkün olacaktır.

Sosyologlarımız, onun ihmale uğradığında hem fikirdirler. Cahit Tanyol bu durumu «fikirlere bekleyen sabır

ve feragate tahammülün zor zor olması ve bir şanssızlığın onu gurbet elde yaşamaya mahkum etmesi» ne bağlar. Diğer bir neden ise İttihat ve Teraki'nin düşmanlığı ve Durkheim Sosyolojinin Ziya Gökalp tarafından cemiyetin fikir organı haline getirilmesidir¹.

Cavit Orhan Tütengil ise, bunların yanı sıra onun Osmanlı hanedanından olmasını da ihmalinde önemli bir faktör olarak görür². Her iki sosyoloğumuza göre, bu durum toplumumuz için büyük bir kayıptır.

Adı geçen sosyologlarımızda, Prens Sabahattin'in bilimsel kimliği ön plana çıkarılan ana unsurdur. Tütengil onu Tanzimatla birlikte başlatılan Batılılaşma süreci içinde ve reform arayışları çerçevesinde ele alırken; Tanyol, Sabahattin'i benimsediği Science Sociale'ci yöntem açısından değerlendirir.

Tütengil'e göre Prens Sabahattin, «vatanın saadet ve selametine... hizmet» etmektedir³.

Tanyol, onun iki yönünü vurgulamaktadır. O'na göre Prens Sabahattin hem sosyolog hem de terbiyecidir. «O, sosyoloji vasıtasıyla inceleme, terbiye vasıtasıyla da cemiyeti yeni bir hayat hamlesiyle terbiye vasıtasıyla da cemiyeti yeni bir hayat hamlesiyle terkibe çalışmaktadır»⁴.

Bu çerçevede Tanyol, onu «ömrü boyunca Türk cemiyetini politikanın ve partilerin dışında düşünmüş» bir kişi olarak tanıtmaktadır. Tanyol'a göre, o, hiç istemediği halde politikadan kurtulamayışının sebeplerinden biri mensub olduğu aile diğeri ise «sosyolojinin politikayı da ilgilendiren meselelerini kendine konu yapmış» olmasındır⁵.

Buna karşılık Tütengil, onun siyasal eylemlerinden söz eder. Osmanlı yönetimi ile mücadele etmeyi amaçlayan Prens Sabahattin, bu mücadelesini iki hedefe dayandırır. Bu hedefler; yurt dışın-

1 Tanyol, C. İçtimai Monografi Hazırlıkları Prens Sabahattin, Sosyoloji Dergisi S. 4-5, s. 145.

2 Tütengil, C. O. «Prens Sabahattin», Sosyoloji Dergisi S. 4-5, s. 216-217.

3 Tütengil, C. O. a.g.m., s. 178.

4 Tanyol, C. a.g.m., s. 153.

5 Tanyol, C. a.g.m., s. 146-147.

daki muhalif gruplar arasında işbirliği tesis etmek ve Türk davasını Batı dünyasına tanıtmaktır⁶.

Her iki sosyoloğumuzun görüşlerinden yola çıkarak elde ettiğimiz belli başlı temaların ışığında gördüğümüz Prens Sabahattin; yaşamı boyunca Türkiye'nin kurtuluşu yolunda çalışmış, bu çalışmalarını bilimsel verilere dayanarak temellendirmiş, yaşadığı dönemde gelişen olayların gereği, arzusu hilafında politika sahnesinde yer almış gerçek bir sosyolog olarak belirlenmiştir. Siyasal faaliyetlerde bulunması bile, kurtuluş yolunda izlenmesi gereken bir yol olarak gösterilmiştir. Onun bu özellikleri ve faaliyetleri, Tanyol ve Tütengil tarafından, kurtuluşu gerçekleştirme yolunda yaptığı tesbit ve tahlilleri gösteren fikirlerine öncülük etmesi açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Tütengil'in, Osmanlı İmparatorluğunun yapısına en elverişli görüşlere sahip olarak tanıttığı Sabahattin, Tanyol'a göre ise Türkiye'nin kurtuluş imkanlarını arayan «devrine göre çok ileri» olan, «bugün de iyi niyetli politika ve devlet adamlarına rehberlik etme şerefine sahip bir kişidir»⁷.

Temeli Le Play ekolüne ve özellikle Edmond Demolins'in cemiyet tasnifine dayanan Prens Sabahattin'in fikirleri, ölümüne dek geçen süre içerisinde ilk kez Mehmet Ali Şevki Bey'in çalışmalarında uygulama alanı bulacaktır. A. Sanih, M. Rüştü, Faik Şemsettin, Nafi Atıf Kansu, Ragıp Nureddin ve Nezahat Ege çifti, Sabahattinçi görüşler doğrultusunda yayın yapmış kişiler olarak karşımıza çıkarlar.

Onun ölümünün ardından 2 Aralık 1949 tarihinde kurulmuş olan Türk Sosyoloji cemiyeti'nin kurucu üyeleri olan Nezahat-Nurettin Ege, N. Şazi Kösemihal, Cahit Tanyol, Z.F. Fındıkoğlu, H. Ziya Ülken'in Prens Sabahattin'in etkisiyle gündeme gelen Le Play ekolü, Tecrübi Sosyoloji, Köy Sosyolojisi alanlarında çalışmalar yaptıklarını biliyoruz.

Bu cemiyetin, Le Play Sosyolojisinin 100. yılını anma münasebetiyle düzenlediği toplantılarda Tahsin Demiray, N. Şazi Kösemihal ve Hilmi Ziya Ülken'in sundukları tebliğlerde ortaya çıkan tab-

6 Tütengil, C. O. a.g.m., s. 189.

7 Tanyol, C., a.g.m., s. 146.

lo, Prens Sabahattin'in sosyolog kimliğini ön plana çıkaran ve Le Play ile onun arasında faaliyetleri ve hatta şahsiyetleri açısından bütünlük kurar bir görüntüdür.

Prens Sabahattin'in cemiyetimiz içindeki rolü o kadar o kadar abartılır ki; Osmanlı bilim çevresini «kendi içine kapalı ve karanlığa gömülü, uyusuk özlemimiz» olarak tanımlayan Demiray'a göre aydınlanma Sabahattin tarafından gerçekleştirilecektir⁸.

Science Sociale'in Türkiye'ye Prens Sabahattin'den sonra girişiyle başlayan ve devam eden gelişme çizgisini sunan Demiray'ın, yeni nesillere Türkiye'nin kurtarılması ve yükseltilmesi yolunda önerdiği yol ise yine Science Sociale olacaktır.

Aynı toplantıda, Ülken'in ekolün etkileri konusundaki tesbitleri, her zaman ve zeminde, ekol yandaşlarının aynı önerilerle ortaya çıktığının bir göstergesidir⁹.

II. Tarihi Gerçekler Önünde Prens Sabahattin

Sosyologlarımız bütün bu değerlendirmelerine karşılık siyasi tarihçilerimiz meseleye nasıl bakıyorlar? Bunu da Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerini kapsayan siyasal olayları belgelere dayanarak incelemiş olan, söz konusu dönemin olaylarına katılımı ortamında ve bunları etkilemesi açısından Prens Sabahattin'den söz eden Sina Akşin'in görüşleri doğrultusunda ele alalım.

Akşin'e göre, Prens Sabahattin'in, İngiliz sermaye grubunun desteklediği babası Damat Mahmut Paşa, Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesine öfkelenip Jön Türk olmaya karar vermiş ve oğullarını alarak Fransa'ya kaçmıştı. Bu kaçıışı İngiliz sermaye grubu temsilcileri sağlamıştı¹⁰. Dolayısıyla, daha o zamandan, Prens Sabahattin'in İngilizlerle ilişkileri söz konusuydu.

8 Demiray, Tahsin, «Science Sociale'in Türkiye'ye Gelişi Ve Bizdeki Tesitleri», in Le Play Sosyolojisinin 100. yılı s. 22, 1958.

9 Ülken, H. Ziya, «Dünyada Science Sociale», in Le Play Sosyolojisinin 100. yılı s. 19, 1958.

10 Akşin Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki s. 42, Remzi, 1937.

Prens Sabahattin, Abdülhamit yönetimine karşı mücadelesine, Jön Türk Kongresinin toplanmasına öncülük ederek başlar. Akşin'e göre delegeleri kendisi seçer. Hatta, delegelerin toplantıya katılabilmesi için gerekli parayı kendisi sağlar. Ancak, kongre sonunda, Abdülhamit yönetiminin yıkılması için yabancı müdahalesinin kabul edilip edilmemesi konusunda anlaşmaya varılamaz. Sabahattin müdahale taraftarıdır. «Menfaati menfaatimize uygun... hür ve demokratik hükümetlerle» işbirliğinden söz eder ki; Akşin'e göre bu hükümetler İngiltere ve Fransa idi¹¹.

«Ayrıntıların nedenleri ne olursa olsun, yabancıların karışmasını isteyenler hiçbir zaman belli başlı niteliği milliyetçilik olan Türk meşrutiyetçileri tarafından benimsenmeyeceklerdi. Bir de üstüne adem-i merkeziyetçilik eklenince, Sabahattin Bey'le diğer Türkler arasında hiç bir zaman doldurulamayacak bir uçurum belirecekti»¹².

Bu ayrılıklara rağmen, kendi taraftarlarıyla, II. Jön Türk Kongresine kadar, dernek ve yayın faaliyetlerine devam eden Sabahattin'in yine İngiliz destekli çalışmaları arasında darbe girişimlerinin bile var olduğunu görüyoruz¹³.

II. Kongre ise, yine Sabahattin'in katkılarıyla gerçekleşmiş ve ihtilal kararı alınarak anlaşma sağlanmıştı.

1908 sonrasında yurda dönüşünde yine muhalif olarak kalan Sabahattin'in, adem-i merkeziyetçi ve İngiliz siyasetine uygun bir yönetim kurmak amacıyla kendisi arka planda kalmak üzere bir dernek kurulmasına, cemiyetin organı olarak gazete çıkarma ve darbe planlarına katılma gibi faaliyetlerine devam ettiğini Akşin'in çalışmalarında görmek mümkün.

Bu doğrultuda Prens Sabahattin Ahrar Fırkasının kurulmasına ve çalışmalarına perde arkasından katkıda bulunmuş, adem-i merkeziyetçi gençlerin kurduğu Nesl-i Cedit Kulübünü desteklemiş ve 'Osmanlı' adlı gazeteyi çıkarmıştı. Ayrıca, Sabahattin'le gerçek

11 Akşin Sina, a.g.e., s. 44.

12 Akşin Sina, «31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası», in Doç. Dr. Cem Sar'a armağan, S.B.F.D., C XVIII, s. 542-543.

13 Akşin Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 42, Remzi 1987.

bir bağı olmadığı halde, Derviş Vahdeti'nin çıkardığı 'Volkan' gazetesinde, taşıdığı nitelikler açısından Sabahattin'i ve Ahrar Fırkasını destekleyenler arasındadır¹⁴.

Volkan gazetesinin, sıradan dincilik yapan bir gazete olmadığını belirten Akşin, gazetenin özellikleri arasında belirlediği Sabahattin'ci ve muhalif niteliği ile bu tutuma paralel olarak Derviş Vahdeti'nin İngiliz siyasetinden yana olduğunu ortaya koyarak, Prensle, Volkan gazetesi arasında en azından fikir ve amaç birliği açısından paralellik kurmamızı sağlar¹⁵.

31 Mart olayında, ayaklanmanın Abdülhamit lehine dönmesini engellemek için donanmayla işbirliği yapan Prens, bir ara tutuklanır fakat, daha sonra serbest bırakılır. Akşin bu serbest bırakılıştaki İngiliz etkisinden yine söz eder. Bu olaydan sonra tekrar yurt dışına giden Sabahattin'in 31 Mart'tan sonra da bazı darbe planları ve suikastlerde ismi geçer.

Akşin, incelediği dönemin darbe girişimlerinin tümünde Sabahattin'in rolünden açıkça söz eder.

Akşin'in ısrarla üzerinde durduğu mesele «İngiliz etkisi» idi. Osmanlı'da adem-i merkeziyeti savunan muhalefet İngiliz sömürgeciliğine paralel bir anlayıştan kaynaklanıyordu. O, İngilizciliğini, bilimsel kuramla da temellendirmişti¹⁶. Ancak Sabahattin'in görüşlerinin temelini oluşturan kavramları dönemin koşulları doğrultusunda ele alan Akşin'e göre, adem-i merkeziyet «... değil bilimsel... hatta daha kötüsü yıkıcı sayılmalı...»ydi¹⁷.

Teşebbüs-i Şahsi kavramı ise az çok bilimsel sayılabilmekte, «... bunun sırf Anglo-Saksonların bir özelliği ya da üstünlüklerinin nedeni olduğu» tartışma götürürdü¹⁸. Yine Akşin'e göre «... Demolins büyük bir sosyolog olmadığı gibi, Sabahattin Bey de, ne büyük bir sosyolog ve hatta ne de büyük bir düşünürdü...»¹⁹

14 Akşin Sina, a.g.e., s. 101.

15 Akşin Sina, 31 Mart Olayı, s. 20-21.

16 Akşin Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele s. 208, Cem, 1976.

17 Akşin Sina, a.g.m., s. 554.

18 Akşin Sina, a.g.m., s. 553.

19 Akşin Sina, a.g.m., s. 553.

Prens Sabahattin'in bilimsel açıdan yetersiz, yaşanmakta olan koşullar açısından geçersiz kavramları, Akşin tarafından kıyasıya eleştirilmiş, yanısıra, onun Osmanlı gerçeklerini göremediği özellikle vurgulanmıştır.

«Şahsi teşebbüs bakımından, Sabahattin Bey'in; kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin yarı sömürge durumu, emperyalizm üzerinde hiç durmamış olması ve hareket noktası olarak aldığı İngiliz, Fransız dostluğuna olağanüstü bir önem vermesi onun, Ramsaur'un dediği gibi Kuruçeşme ve Çamlıca'dan ötesini görmediğini gösterir»²⁰.

Kısıtlı kaynaklara dayalı olan bu sınırlı çalışmamız bile gösteriyor ki, sosyologlarımızın çizdiği tablo ile, bir siyasal tarihçi olan Akşin'in değerlendirmeleri birbirleriyle çatışmaktadır.

Prens Sabahattin, bir yanda siyaset sahnesinden uzak, düşüncelerinin oluşturduğu programın politikayı ilgilendiren meselelerle bağlantısı olması nedeniyle istemeden bu tartışmalarda yer almış bir kişi olarak tanıtılırken, öte yandan siyasetin tam ortasında, yaşamının ilk yıllarından itibaren politik yaşantının içinde faaliyette bulunan bir çizgide görülmektedir. Bir yandan, vatanına hizmet arzusunda olduğu söylenmekte, fakat tarihi gerçekler ise İngilizlerle olan ilişkilerini açıkça ortaya koyarak, bu düşünceyi sarsmaktadır.

Sosyologlarımıza göre, yıkmak için birleşmek yerine yapmak için birleşmek amacıyla Avrupa'daki muhalif gruplar arasına katılan Prens, siyasi tarih önünde, muhalefetin içinde bile muhalefet olarak kalması ve dönemin tüm darbe planlarında yer alması en azından desteklemesi yüzünden şüphe uyandırmaktadır. Le Play'nin yaşam öyküsü bile bize, Prens Sabahattin'le aralarında benzerlikler kurmamızı sağlayacak biçimde aktarılmıştır.

Kısaca, sosyologların çizdiği Prens Sabahattin tablosu, tarih önünde sınındığı noktada bozulmuş bugüne kadar yapılan çalışmaların, yeniden gözden geçirilmesi gerektiği üzerinde bizi düşündürmüştür.

Prens Sabahattin'in teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkezîyet kavramlarında temellenen görüşleri, bir anlamda bağlı olduğu ege-

20 Akşin Sina, a.g.m., s. 554.

menlik merkezinin amaçlarına hizmet verebilmek amacıyla ortaya konmuştur sanki.

Bir tesadüf sonucu gördüğü kitabın, onun yaşamının amacını belirlemesi anlamlıdır. Kaldı ki, Osmanlı toplumunun tarihi koşullarını gözardı ederek sunulan bir programın geçerliliği yine tartışmalıdır. Ancak bu noktada da sosyologların, onun fikirlerini Osmanlı toplum yapısı için isabetli olarak belirlediklerini, hatta onun programının uygulanmamış olmasını büyük bir hata olarak değerlendirdikleri de ortadadır.

Çalışmalarından daha çok ilişki ve faaliyetlerine yer verdiğimiz Prens Sabahattin'in fikirleri Science Sociale çerçevesinde oluşmuş ve Ülken'in çalışmasında örneklendiği gibi her zaman ve zeminde uygulanabilen kendi başına bir anlamı olan düzeydedir. Belli bir dönemin koşullarına bağlı bu fikirlerin tartışmasız, mutlak doğrular olarak, Prens Sabahattin'in adının geçtiği her yerde, sosyologlar tarafından tanıtılmış ve bu çizgi günümüze dek süregelmiştir.

Birbirine yakın sayılabilecek iki farklı disiplinin bakış açlarındaki çelişki gösteriyorki, sosyologlar, Prens Sabahattin'in politik düşünce ve faaliyetlerini gözardı etmişler, onu kahraman bir kişi olarak karşımıza çıkararak Türk Sosyolojisine yeni boyutlar kazandırmayı amaçlamışlardır. Akşin'in siyasi tarihimiz içinde, Prens'in yadsınamaz rolünü ortaya koyarak değerlendirmesi, sosyolojimizin, sosyologlarımızın ve yakın tarihimizin aydınlanmasında yeni ışıklara, yeni ele alımlara ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.)

